

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ДЗЕРКАЛІ ІТАЛІЙСЬКОЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Відродження є яскравим культурним періодом в історії Європи, який припадає на XIV – початок XVII ст. Від інших етапів у розвитку культури його відрізняє величезне зацікавлення людиною, що багато в чому пояснюється перехідним характером Відродження: від середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до буржуазного ладу. Руйнація феодальних суспільних структур і старих форм економічної діяльності та поява нових поставили людину в особливе становище – завадили від неї розвитку власної ініціативи й енергії, сприяли зростанню самосвідомості. Культура багато в чому відбиває цей процес. Проте, спрямована в майбутнє, вона має і своє бачення цього майбутнього, і своє ставлення до людини. Вона пропонує епосі свій образ людини, її система носить цілеспрямований характер, ідеали її виявляються в цілому ширше, піднесеніше, шляхетніше, ніж вимагав той час. Тому культура цього періоду виявилася зрозумілою майбутнім поколінням, а її ідеї, вчення і художні цінності зберігають своє значення і сьогодні.

Якщо ж говорити безпосередньо про педагогіку, то в кінці XIV-XV ст. відбувається злет педагогічної думки. Саме цього часу було написано більшість трактатів з виховання, сформувалася педагогічна думка італійського гуманізму як суцільне явище, з'явилися знамениті гуманістичні школи Гуаріно да Верони і Вітторіно да Фельтре, які прославили Італію. І це не випадково. Італійська гуманістична наука виховання – плоть від плоті гуманізму цього періоду з усіма його особливостями. Вірячи в добру природу людини і міцне соціальне начало у ній, гуманісти саме на людину поклали усі свої надії, однак на людину належно виховану. Тому цілеспрямоване виховання розглядалося як найефективніший засіб удосконалювання самої людини, а через неї і добродійства суспільства, в якому людина живе, тому що людина, на думку гуманістів, виховується для себе, для сім'ї і для суспільства.

Італія, яка дала світові перших гуманістів, дала і перших теоретиків гуманістичного виховання, і перших всеєвропейськи відомих гуманістичних педагогів, які є авторами творів, присвячених проблемам виховання й освіти. У XV ст. з'явилися трактати з педагогіки, які вийшли з-під пера італійських гуманістів. Серед них трактати Паоло Верджеріо “Про шляхетні вдачі і вільні науки”, Маттео Верджо “Про виховання дітей і їхні добрі вдачі”, Джаноццо Манетті “Про вільне виховання”, Леонардо Бруні “Про наукові і літературні заняття”, Енео-Сільвіо Пікколоміні “Трактат про вільне виховання”. Педагогічні питання широко обговорюються у творах на теми соціального життя, сім'ї і шлюбу (Фр.Барбаро, Альберті, Пальмієрі, Фруловізі та ін.). У цей же період створюються відомі гуманістичні школи Вітторіно да Фельтре – в Майнтуї і Гуаріно да Верони – у Феррарі.

У цих творах в контексті проблем педагогіки значне місце займають і

питання естетики. Естетичний елемент, як справедливо вважає В.П.Шестаков [5, 122], міститься вже в понятті “вільні науки”. Верджеріо в такий спосіб визначає це поняття: “Вільними науками ми називаємо ті, що вправляють і покращують чесноту і мудрість і завдяки котрим тіло і душа набувають схильності до кращих вчинків, внаслідок чого люди звичайно досягають честі і слави” [1; 1, 321]”. Він думає, що вільні науки не мають практичної користі, не дають ніякої безпосередньої вигоди, але приносять людині насолоду. “Вільні науки, – мовить Верджеріо, – родять у душах людей надзвичайну насолоду і згодом приносять винятково рясні плоди [1; 1, 322]”.

До “вільних занять” поряд із філософією й історією італійські гуманісти відносять красномовство, музику і поезію. Красномовство вчить гарно і правильно говорити, музика навчає “гармонійного життя”, поезія розкриває “всю красу і добірність мови”. Все це свідчить про те, що гуманісти надавали великого значення естетичному елементові в житті і вихованні.

Підкреслюючи виховне значення нових предметів, що стали основою гуманістичних дисциплін, Л.М.Брагіна пише: “Виклик схоластиці і реабілітація поезії, переоцінка ролі *studia humanitatis* в загальній системі знання й орієнтація філософії... на практичні завдання виховання духовно вільної особистості, збагаченої знанням історичного досвіду людства і спроможної боротися за ствердження *regnum hominum*, – саме ці риси характеризують... ранньогуманістичну думку і створюють підґрунтя ренесансного світосприйняття [2, 114]”.

Розквіт педагогічної думки в Італії припадає на XV ст., але й попередній період гуманізму виявився важливим для становлення науки виховання. Роль Петрарки тут виняткова, хоча сам він ніколи спеціально не займався питаннями виховання. Крім того, що він поставив людину в центр пізнання, зв'язав ще нерозривними знаннями і моральністю. Знання, як вважає він, має володіти силою впливу, до того ж, не тільки на розум, але і на почуття, воно повинне змушувати людину змінюватися на краще, а не тільки повідомляти їй суму відомостей. “Я вважаю, що виховання потрібне не для того, – казав Петрарка, – щоб стати красномовнішим і спритнішим, а для того, щоб стати кращим [3, 80]”.

У міркуваннях італійських гуманістів XV ст. стосовно широкого кола проблем виховання так багато загального в установках, що це дає підставу мовити про їхні погляди як про своєрідну концепцію виховання. Розглянемо найхарактерніші естетичні риси цієї концепції. Гуманістичне виховання за своїм духом було світським. Воно орієнтувало людину на земне життя, хоча й з релігією жодною мірою не поривало і підтверджувало благочестя як важливу характеристику людини.

Як і гуманізм у цілому, воно було звернене до “людини взагалі” і тому позбавлене класових рис і соціально відкрите, і в цьому сенсі його можна вважати демократичним. Гуманістичне виховання не переслідувало фахових цілей, воно не готувало людину ні до вчителювання, ні до духовенства, ні до місіонерства, ні до торговельної діяльності. Головне його завдання полягало в тому, щоб виховати людину, тому гуманістичні трактати про виховання мають найширше звучання.

Італійську науку виховання відрізняє цілеспрямований характер, нерозривний зв'язок освіти і виховання, пріоритет виховних завдань. Цю головну ідею добре виражає Бруні, кажучи, що *studia humanitatis* названі тому, що вдосконалюють і прикрашають людину, а їхня мета – сформувати гармонійну, морально досконалу людину: “Адже всі ці науки націлені на формування моральної людини, нічого кориснішого від них не можна і бажати [1; 1, 315]”.

Виховні завдання у гуманістів невіддільні від соціальних, вони прекрасно усвідомлюють суспільну цінність гарного виховання. Альберті, поділяючи з іншими гуманістами думку про те, що гарне виховання є найкращим спадком, який батьки можуть дати дітям, радить їм докласти всіх зусиль, щоб зробити своїх дітей “вихованими і найчистішими, тому що це буде корисно і для них самих, а також принесе славу і похвалу родині, батьківщині і їм самим [13, 8]”.

Велика заслуга гуманістів полягала в тому, що вони реабілітували античне мистецтво. Леонардо Бруні, наприклад, рекомендує вивчати твори Гомера, Гесіода, Платона, Демокріта, Піндара, Еврипіда, Вергілія, Цицерона, визнаючи їхню перевагу над творами “отців церкви”. Стверджуючи, що насолода може бути метою мистецтва, він зауважує, що поетів не можна відкидати з презирством лише тому, що у них іноді зустрічається щось, написане для насолоди людей. Таким чином, завдяки гуманістам антична культура стає необхідним елементом гуманістичної освіти.

До програми освіти, яка міститься в трактаті Верджеріо (“Про шляхетні вдачі та вільні науки”), окрім античної культури, входять такі предмети, як історія, моральна філософія, граматики, поетика, музика, арифметика, природознавство, медицина, право... Знайомство з усіма сферами знання, на думку гуманіста, корисне кожному, але поглиблене вивчення тієї або іншої науки повинне передбачати особливу схильність до неї [1; 1, 324-325]. Що ж стосується історії, риторики, естетики й етики, то їхнє значення не викликає сумніву – адже вони несуть у собі головне духовне багатство людського досвіду. “Читати, писати і пізнавати заново відкриті діяння стародавності, розмовляти з минулим про теперішнє і робити наше і минуле майбутнім... Що може бути радіснішим і кориснішим? [1, 322]”. Цей вислів дуже близький до думок Бруні в його трактаті “Про наукові і літературні заняття”: “Я говорю не про звичайну безсистемну освіту, яку мають ті, хто тепер займається теологією, – вказує Бруні, – а про сучасне і вільне, що з’єднає вміння володіти мовою з фактичним знанням [1; 1, 329]”.

Свої теорії італійські гуманісти прагнули перевірити на практиці. Один із перших практичних досвідів почав Вітторіно да Фельтре, що заснував під Мантуєю школу “Casa Giocosa” (“Радісний будинок”), де він провадив навчання на основі гуманістичної системи виховання. Як свідчить відомий дослідник педагогіки Ренесансу У.Вудворт, “особливе місце в системі виховання Вітторіно займала музика. Глибше, ніж інші гуманісти, Вітторіно входив у розуміння цього предмета. Він сам добре відчував вплив музики і вважав, що вона розвиває почуття часу. Вітторіно думав, що виховання полягає насамперед у формуванні відчуття і сприйняття, і тому в його доктрину широко проникає естетичний елемент [1; 1, 222]”. А про естетичне виховання в школі Гуаріно да Верони є ґрунтовне дослідження Н.В.Ревякіної, де вона пише, що Гуаріно “стояв біля витоків нового ставлення до мистецтва... Одним із перших він зумів дати оцінку творам мистецтва і митцям, виходячи з критеріїв і цінностей самого мистецтва... Він заявив про естетичний підхід до мистецтва. Одним із перших він звернувся до розгляду сучасного йому мистецтва, а не до стародавнього... З огляду на все це... і знаючи про любов до мистецтва його учнів, ми маємо всі підстави говорити про те, що, як вчитель, Гуаріно передавав учням своє розуміння мистецтва і любов до прекрасного, тобто ми маємо всі підстави твердити про естетичне виховання в школі знаменитого педагога [12, 47]”.

В науці виховання величезну роль гуманісти відводять природі, яка

виступала то як служителька всемогутнього Бога, то як божественна природа, або Бог, то як творець всього суцього. Гуманісти постійно зверталися до її доброти і розумності. Таке розуміння природи служило міцною основою для виправдання людини як гармонійної тілесно-духовної єдності, для виправдання світу як поля людської діяльності. Гуманісти знаходять у світі не тільки досконалість і доцільність, але й красу. Світ влаштований “із великою мудрістю, красою, користю”, – казав Валла [6, 84]. “Найкрасивіший та найпрекрасніший” світ настільки гарний, що не може бути кращим ні в дійсності, ні в помислах, – таким бачив його Дж.Манетті. Настільки ж прекрасна людина: “Яке з’єднання членів, яке розташування ліній, яка фігура, який образ можуть бути в дійсності або в помислах прекраснішими, ніж людські! [7, 12]” При такому баченні світу було цілком закономірним розуміння мистецтва як наслідування природи. У гуманістів, які писали в цей період, є багато спостережень над творами мистецтва, в яких їх вражає подібність із натурою. Апеллес, за словами Дж.Манетті, “намалював коня і собаку такими, що, проходячи повз них, глядачі іноді починали іржати і гавкати, притягнуті немовби живими образами, тому що вважали тих тварин, яких бачили намальованими на стіні площі, живими [7, 14]”. Евфранор “із таким мистецтвом зображував свіжі грона винограду, що змушував пролітаючих птахів, приваблюваних оманливим образом, стукати дзьобом по розмальованій стіні, щоб клювати ягоди”. Манетті вихваляв за таке мистецтво і скульпторів, один із яких виліпив Венеру для Книдського храму “настільки витончено, що навряд чи вона збереглася недоторканою і цнотливою від хтивих поглядів перехожих [7, 15]”. І тонкий цінитель мистецтва Поджо Браччоліні також захоплювався талантом художника, бачачи, як “у мармурі створюються сили самої природи”; “Хоча сама природа вища від того, що робиться як її подоба, проте в мене викликає замилювання мистецтво того, хто в безсловесній речі так виражає одухотворене, що, здається, йому бракує тільки подиху” [9, 37]. Поджо не сумнівається в тому, що мистецтво здатне передавати й одухотворені рухи: “У мене викликають замилювання їхній талант і майстерність, коли безумовну і безтілесну річ вони роблять немов одухотвореною і розмовляючою, і навіть щирю пристрась часто так у ній відтворюють, що, побачивши подібне, не можна не порадіти з усміхненим і не засмутитись із сумним [9, 37]”. Щоб так сприйняти художній образ, необхідно було повному подивитися на людину.

За допомогою природи гуманісти підтверджують ідею обопільного виховання душі і тіла, тому що ті взаємно впливають одне на одного. Досліджуючи природу людини, вони намагалися зрозуміти в ній зв’язок душі і тіла і їхній взаємовплив, думали, що через фізичні особливості (жести, ходу, обличчя й ін.) можна дізнатися про душевні властивості, а в характерах дітей намагалися побачити вплив фізичних начал, фізіології і схильні навіть були розмірковувати про особливості психології підлітків. Тепер у творах мистецтва вони визнавали здатність художника передавати в тілесному образі складне духовне життя людини. Мистецтво почало оцінюватись з погляду правильності зображення в ньому природи, світу, людини. Найбільша переконливість, найдостовірніша передача розмаїття і краси всього суцього як у тілесних образах, так і в широсердних станах тощо ставилися в заслугу майстрам. Побачені у світі краса, доцільність, розумність, розмаїття, будучи точно відтвореними у творах мистецтва, дивували, приносили насолоду. Отже, ідея наслідування

природи зміцнювала новий погляд на мистецтво; мистецтво починало тепер цінуватися не тільки і не стільки як засіб морального виховання, скільки з огляду на насолоду, радість, замилювання, котрі воно викликало.

Природа визнається важливим чинником і в моральному вихованні. Питання про співвідношення природи і моральності було для гуманістів актуальним – воно ж і для нас не втратило значення, і нам цікаво дізнатися, чи закладено щось від природи в людині. А в епоху відродження, коли ще не викорінені були уявлення про первородний гріх і збоченість природи людини і коли самі гуманісти розвивали думки про природу-добру матір, на це питання відповіді, звичайно, давалися різні. Багато хто визнавав доброту людської природи, говорили про зерна добра, закладені в людях, які необхідно зрошувати. Інші думали, що людина не народжується ні доброю, ні злою, а несе в собі насіння і добра, і зла; треті пам'ятали ще про первородний гріх. Та в будь-якому разі гуманісти високо оцінювали роль навчання і виховання у формуванні паростків добра і в пом'якшенні та приборканні шкідливих схильностей. Добре сказав про це Веджо: “Від природи немає нічого вродженого, чого не можна було б, не кажу зовсім, але, принаймні, частково, виправити, якщо тільки докласти майстерність й вчену руку наставника [1; 1, 120]”.

Особливий зміст гуманістичного виховання полягає в гармонійному розвитку. Ці уявлення ширше і глибше розроблені, ніж в Античності, хоча зв'язок очевидний. Гармонія душі і тіла, про яку твердили ще Платон і Арістотель, розшифровується в дусі гуманізму, що успадкував християнську оцінку душі і щиросердної діяльності. Тому поряд із вимогами всебічної освіти і фізичного виховання обов'язковим і найважливішим елементом цієї гармонії стає естетичне та моральне виховання. Воно розуміється як виховання в дитині високих якостей та чеснот.

Гуманісти розуміють, що чеснота як абстрактне поняття недоступна розумінню дітей (Верджеріо спеціально це відзначає), і тому вони пропонують виховувати в дітях моральні і соціально значимі якості. У дітях виховується благочестя, любов до батьків і батьківщини, повага до старших, пошанівок учителів, любов, розуміння й цікавість до мистецтва.

Визнається користь праці, якихось занять і шкідливість бездіяльності та самотності для дітей, що породжують лихі думки і розбещують дітей.

Пріоритет виховних завдань підкреслюється і величезною увагою до сім'ї, що надзвичайно характерно для італійського гуманізму. Сім'я – це місце, де починається формування людини, і тому батьки повинні ще до народження дитини, вважав Веджо, подбати про її моральність; а для цього їм самим слід, насамперед, бути вихованими в дусі чеснот, щоб служити прикладом для своїх дітей, адже ті все переймають, а, перейнявши, впродовж усього життя міцно тримаються цього. Яка ж велика тоді відповідальність батьків, про яку, крім Веджо, мовлять Пальмієрі, Альберті й ін.

Високі вимоги ставляться гуманістами і до вчителів. Останні повинні бути не тільки прекрасно освіченими, знати свою справу, але й високоморальними, із спокійним і м'яким характером, доброзичливими, проникливими, здатними розуміти дитину. “Що глибша культура вчителя і чистіша його вдача, тим більш міцні паростки чеснот і вченості він залишить у дітях своїм викладанням [1; 1, 108]” – у цьому переконаний не один Веджо, що пише ці рядки. При цьому навіть для дітей раннього віку треба шукати

найкращого вчителя, позаяк надто важливо, вважають гуманісти, закласти з самого початку добрі основи.

Не менш важливою складовою частиною педагогічного ідеалу гуманістів було фізичне виховання. “Дух і тіло, ці дві стихії, що утворюють людину, повинні розвиватися одночасно [2, 342]”, – твердить Пікколоміні, висловлюючи погляд, загальний для всіх гуманістів. Фізичне виховання розглядається як необхідний елемент виховання взагалі, воно вводиться в навчальну програму в гуманістичних школах Гуаріно да Верони і Вітторіно да Фельтре. Важливість фізичного виховання всебічно аргументується посиланнями на античні приклади. Педагоги пропонують адекватність навантаження, з огляду на особливості віку і природної будови тіла не стомлювати надмірно учнів, тому що головне – виховання міцної духом і тілесно здорової людини, а не підготовка атлетів. Лоренцо Валла реабілітує значення тілесної краси (на противагу християнській естетиці). Вона являє для Л.Валли один із важливих дарів природи. “Краса, – пише він у своєму трактаті “Про насолоду” (XXI), – є основним даром тіла, і Овідій, як ви знаєте, називає її даром бога, тобто природи... Якщо здоров’я, сила і спритність тіла не повинні відкидатися, чому повинна відкидатися краса, прагнення і любов до якої, як ми знаємо, глибоко укоренилися в наших почуттях? [8; 1, 489]” Існуюче у світі неподобство не відкидає значення краси. Навпаки, воно служить для неї контрастом, підкреслює її значення і силу. Відповідно до принципів епікурейської філософії Валла оголошує вищим благом насолоду. Насолода не тільки моральна, але й естетична категорія; вона – вищий критерій краси. Прекрасним у Валли виявляється те, що приносить найвище задоволення. У зв’язку з цим Валла міркує про красу людського тіла, про задоволення слуху, смаку, зору...

Твори гуманістів дуже вплинули на розвиток естетичної думки епохи Відродження. Гуманістична педагогіка виконувала завдання, поставлене творцями нової культури, – формування світського світогляду на базі *studia humanitatis*. Розширяючи рамки традиційної освіченості, Бруні, Верджеріо і багато інших гуманістів мріяли бачити нову людину мудрим і добродішним, вільним і корисним суспільству громадянином. Надбані пізнання мудрість і моральна досконалість, що стали головними у повсякденному практичному житті, сприймалися як основа людської гідності.

У цілому людина в гуманістичних трактатах про виховання являє собою особистість діяльну, соціально і громадсько орієнтовану і високоморальну; вона має почуття власної гідності, мужність, фізичну та духовну стійкість; її вирізняють всебічна освіта і культура. Передбачалося, що така людина спроможна проявити себе в різних сферах діяльності. Практика гуманістичних шкіл Вітторіно да Фельтре і Гуаріно да Верони доводить саме це, тому що їхні вихованці проявили себе і у суспільній, і в державній діяльності, й у сфері культури і освіти.

Використана література

- 99 1. Идеи эстетического воспитания. – М., 1973. – Т. 1-2.
- 41 2. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм. – М., 1977.
- 286 3. Petrarca Fr/Le famaliari | Ed/ by V.Rossi. – Firenze, 1934.
4. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли. – М., 1962-1970. – Т. I–V.

- 249 5. Шестаков В.П. Очерки по истории эстетики. – М., 1979.
- 48 6. Валла Л. Об истинном и ложном благе. – М., 1989.
- 140 7. Манетти Дж. О достоинстве и превосходстве человека // Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. – Ч. 2. – М., 1983.
- 107 8. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли. – М., 1962-1970. – Т. I-V.
- 54 9. Возрождение: гуманизм, образование, искусство. – Иваново, 1994.
10. Античное наследие в культуре Возрождения. – М., 1984.
11. Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука. – Иваново, 1988.
- 195 12. Ревякина Н.В. Итальянский гуманизм XV века и эстетическое воспитание (Школа Гуарино да Верона) // Возрождение: гуманизм, образование, искусство. – Иваново, 1994.
- 6 13. Альберти Леон Баттиста. Сборник статей. – М., 1977.

О.П.Кодьєва

канд. філос. наук, доцент
Київського ін-ту права при
Ін-ті держави і права НАНУ

“РОЗВ’ЯЗАННЯ... У НІЩО”*: ЧИ ДОЦІЛЬНО? *(Категорія комічного в образотворчому мистецтві)*

Використаний у заголовку статті дотепний вираз, а, можливо, напівжарт І.Канта, здається, сягає самої глибини проблеми зображальності. Хоча “розв’язання очікування у ніщо” стосується, за І.Кантом, “механізму” комічного, тобто такої сфери, котра традицією беззастережно не сполучається за обсягом із зображальним началом. Проте, дані категорії, безумовно, спряжені на глибинному рівні.

Схиляючись перед прозорливістю славетного філософа, все ж важко позбавитись думки: а чи насправді у ніщо розв’язується вагома морально-естетична, змістовно-формальна побудова, художній образ – якщо він справді відповідає своєму визначенню – або система художніх образів? І чи не доцільним буде, так би мовити, більш широке застосування діалектики, бодай за, цілком імовірно, порожнім поняттям “ніщо” – яким І.Кант “закрив” у даному разі свої філософсько-психологічні судження – побачити “щось”? Останнє під дещо іншим, ніж у Канта, – переважно, онтологічним – кутом зору і становить головний інтерес даної статті, оскільки, на думку її автора, є базовим у вирішенні всього кола питань, пов’язаних з поняттям зображальності. У тому числі – і з питанням проявів комічного в образотворчому мистецтві.

Перш ніж конкретно говорити про комічне у зазначеному виді художньої творчості, спробуємо усвідомити, в чому ж полягає тісний, сутнісний, зв’язок категорій комічного і зображального.

---

* Кант И. Критика способности суждения. - Ч. 1: Критика эстетической способности суждения // Кант И. Соч.: В 6 т. - М., 1996. - Т. 5

94
B53

ВІСНИК

**ДЕРЖАВНОЇ
АКАДЕМІЇ
КЕРІВНИХ
КАДРІВ
КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВ**

1'2003

Щоквартальний науковий журнал

1'2003

Засновник видання: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Видання засноване 1999 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернець В.Г., д. філософії, професор (голова редколегії)

Антонюк О.В., д. політ. наук, професор (заст. голови редколегії, головний редактор)

Базовкін Є.Г., д. іст. наук, професор

Безгін І.Д., академік АМУ, д. мист., професор

Бітаєв В.А., д. філософії, професор (заступник голови редколегії)

Богущкий Ю.П., академік АМУ, к. філос. наук, професор

Бровко М.М., д. філос. наук, професор

Вантух М.М., нар. артист України, професор

Вівчарик М.М., д. політ. наук, професор, пров. наук. співр.

Головащук М.І., пров. редактор (відповідальний секретар)

Грица С.Й., д. мист., професор, пров. наук. співр.

Даниленко В.М., д. іст. наук, професор

Єсипенко Р.М., д. іст. наук, професор

Кресіна І.О., д. політ. наук, професор

Кулешов С.Г., д. іст. наук, професор

Лащенко А.П., д. мист., професор

Левчук Л.Г., д. філос. наук, професор
Мироненко О.М., д. філос. наук, професор, голов. наук. співр.

Обертинська А.П., к. пед. наук, професор

Онищенко І.Г., д. політ. наук, професор

Пазенок В.С., член-кор. НАН України, д. філос. наук, професор

Петров Ю.В., д. філос. наук, професор

Путро О.І., д. іст. наук, професор

Римаренко Ю.І., член-кор. АПрН України, д. філос. наук, професор, голов. наук. співр.

Рожок В.І., д. мист., професор

Рудич Ф.М., д. філос. наук, професор

Скнар В.К., к. пед. наук, професор

Терещенко А.К., член-кор. АМУ, д. мист., професор, пров. наук. співр.

Федорук О.К., академік АМУ, д. мист., професор

Чембержі М.І., академік АМУ, нар. артист України, професор

Шкляр Л.Е., д. політ. наук, професор, гол. наук. співр.

Шульга Р.П., д. філос. наук, пров. наук. співр.

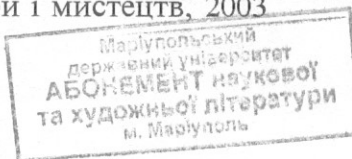
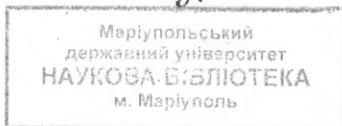
Рецензент — д. мист., професор, завідувач відділу театрознавства ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України, засл. діяч мистецтв України *Ю.О. Станішевський*

Затверджено: постановою президії ВАК України від 10.11.1999 р. № 3-05/11 як фахове видання з історичних наук (Перелік № 3), постановою президії ВАК України від 10.05.2000 р. № 1-02/5 як фахове видання з філософських наук та мистецтвознавства (Перелік № 5) та постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р.

**Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За точність викладених фактів відповідальність несе автор**

Свідоцтво: КВ № 3747 від 25.03.1999 р.

© Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2003

БР4814